

Amir Temur va Temuriylar saltanatida iqtisodiy tuzum: tarkibi, rivojlanishi va ahamiyati

Husniddin Aliyev
Samarqand ilgor kasbiy mahorat texnikumi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Amir Temur va temuriylar sulolasi hukmronligi davrida mamlakat iqtisodiy hayotining asosiy tarmoqlari - dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik va xalqaro savdoning holati keng tahlil etiladi. Sugʻorish tizimlarining barpo etilishi, yangi ekin turlarining joriy qilinishi, ipak va toʻqimachilik sanoatining rivojlanishi, shuningdek, Buyuk Ipak yoʻli orqali tashqi savdo aloqalarining kengaytirilishi ilmiy manbalar va tarixiy hujjatlar asosida atroflicha yoritilgan. Maqolada Amir Temurning iqtisodiy siyosati nafaqat harbiy kuch, balki mamlakatni obod va farovon qilishga intilish sifatida ham baholandi.

Kalit soʻzlar: Amir Temur, temuriylar, iqtisodiy hayot, Movarounnahr, dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, Buyuk Ipak yoli, savdo, sugʻorish

Economic system in the reign of Amir Timur and the Timurids: structure, development and significance

Husniddin Aliyev
Samarkand Advanced Vocational Technical School

Abstract: This article broadly analyzes the main branches of economic life during the reign of Amir Timur and the Timurid dynasty - agriculture, animal husbandry, crafts and international trade. The construction of irrigation systems, the introduction of new crops, the development of silk and textile industries, and the expansion of foreign trade relations through the Great Silk Road are examined in detail based on scientific sources and historical documents.

Keywords: Amir Timur, Timurids, economic life, Mawarannahr, agriculture, animal husbandry, craftsmanship, Great Silk Road, trade, irrigation

Kirish

Tarixda shunday hukmdorlar bolganki, ular nafaqat harbiy zafarlar orqali, balki mamlakatni tartibga solib, iqtisodiy jihatdan rivojlantirish orkali ham ulug otishgan. Sohibqiron Amir Temur (1336-1405) ana shunday siymolardan biri sifatida jahon tarixida iz qoldirgan. U yaratgan saltanat faqat keng hududlarni emas, balki boy

iqtisodiy hayotni, rivojlangan infratuzilmani va xalqaro savdo tizimini ham o'z ichiga olgan.

XIV-XV asrlarda Movarounnahr va undan tashqari hududlarda shakllangan iqtisodiy tizim o'z davri uchun juda ilgor xususiyatlarga ega edi. Amir Temur markazlashgan davlat boshqaruvini yolg'a qoyish bilan birga, dehqonchilik, hunarmandchilik va savdo-sotiq sohaslarini ham faol rivojlantirdi. Uning farmoyishlari orqali sug'orish tarmoqlari kengaytirildi, yangi yerlar ozlashtirildi, yangi ekin navlari joriy qilindi va shaharlar obod etildi.

Ushbu maqolada Amir Temur va temuriylar davrida iqtisodiy hayotning asosiy sohalari - dehqonchilik, chorvachilik, hunarmandchilik, savdo va moliya tizimi - tarixiy manbalar, sayohatchilar xotiralari va zamonaviy tadqiqotlar asosida tahlil etiladi.

Dehqonchilik va sug'orish tizimining rivojlanishi

Amir Temur davlatining asosini keng qishloq xojaligi hududlari tashkil etgan. Movarounnahr, Xuroson va Fors kabi unumdor vodiylar va vohalarda dehqonchilik asosiy tirikchilik manbai bolib kelgan. Hukmdor bu sohaga alohida etiborini qaratib, bir qator muhim islohot va qurilish ishlarini amalga oshirdi.

Sug'orish tizimining takomillashtirishi Amir Temur iqtisodiy siyosatining eng ustuvor yonalishlaridan biri edi. Uning topshirig'i bilan Murg'ob vodiysida qator kanal va ariqlar qayta qazildi, eski sug'orish inshootlari tuzatildi va yangilari qad kotardi. Zarafshon daryosi havzasida, Qashqadaryo va Sirdaryo vodiylarida ham katta irrigatsiya ishlari olib borildi. Angor tumani aynan shu davrdagi kanal qurilishi natijalari asosida shakllanganini tarixiy manbalar tasdiqlaydi.

Donli ekinlar ichida bug'doy salmoqli orn tutgan. Gandumi obi, gandumi safidcha, gandumi surxoki kabi bir necha nav bug'doy yetishtirilib, ular turli hududlarda farqli mavsumda hosil bergan. Zarafshon, Qashqadaryo, Toshkent vohalari, Farg'ona vodiysi va Termiz dehqonchilik markazlari sifatida ajralib turgan. Termizda yetishtrilgan bug'doy Amudaryo orqali Xorazmga ham olib ketilgan, bu esa mintaqalararo oziq-ovqat almashinuvining kolamini korsatadi.

Poliz va bogdorchilik ham alohida ahamiyat kasb etgan. Keyinchalik Bobur Mirzo yozib qoldirgan xotiralarda Buxoro qovunlari, xususan, Miri Temur navi dunyodagi eng mazali mevalardan biri sifatida tilga olingan. Xorazm qovunlari, ayniqsa ko'k tarnay navi ham keng shuhrat qozongan. Samarqand, Toshkent, Shahrisabz atroflarida esa olma, nok, anor, shaftoli, o'rik va boshqa mevali bog'lar katta hududlarni egallagan.

Amir Temur davrida Movarounnahrda yangi ekin turi - zig'ir - kirib keldi. Ispaniyalik elchi Rui Gonsales de Klavixo bu haqda shunday deb yozgan: bu ekin ilgari bu hududda sira ekilmagan edi, Temur yurishi paytida zig'ir Turkistonga kirib keldi.

Shuningdek, sitrus ekinlari - limon va xurmo kabi novvoslar ham Amir Temur barpo ettirgan bog'larda o'stirila boshlandi.

1-jadval

Temuriylar davrida Movarounnahrda yetishtrilgan asosiy qishloq xojaligi mahsulotlari

Tarmoq	Asosiy mahsulotlar	Yetakchi hududlar
Donchilik	Bug'doy, arpa, tariq, guruch, mosh	Zarafshon, Farg'ona, Toshkent, Termiz
Bog'dorchilik	Olma, nok, anor, shaftoli, uzum	Samarqand, Shahrisabz, Toshkent
Polizchilik	Qovun, tarvuz, bodring	Buxoro, Xorazm, Farg'ona
Texnik ekinlar	Paxta, zig'ir, ro'yan, xina, tut	Zarafshon, Balx, Shahrisabz

Jadval tahlili. Temuriylar davlatida qishloq xojaligi mahsulotlarining xilma-xilligi turli hududlarning iqlim va tabiiy sharoitiga moslashgan holda rivojlanganini korsatadi. Bu esa saltanatning ozini oziq-ovqat bilan taminlashini va eksport salohiyatini kuchaytirishni imkon bergan.

Chorvachilik va ipakchilik

Chorvachilik Temuriylar saltanatida iqtisodiyotning ajralmas qismi bolib, ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi aholining asosiy tirikchilik manbai hisoblanardi. Otlar, tuya, qo'y va qoramollar eng ko'p boqilgan hayvonlar qatoriga kirardi. Ulardan nafaqat oziq-ovqat va kiyim-kechak uchun, balki harbiy va transport maqsadlarida ham foydalanilgan.

Ipakchilik sohasida tut daraxti etishtirishning keng yo'lga qo'yilishi alohida ahamiyat kasb etgan. Tut ko'pincha sug'orish ariqlar va kanallar yoqasida o'stirilgan, quritilgan mevasi esa qishda ko'p iste'mol qilingan. Biroq asosiy maqsad - pilla qurtlarini boqish edi. Pilla xomashyosi shaharlarga olib kelinib, ustaxonalarda maxsus ishlangan. Samarqand va Buxoroda pilla sotadigan maxsus do'konlar faoliyat ko'rsatgan.

Ipak matolar ishlab chiqarish bu davrda juda yuqori darajaga ko'tarilgan edi. Shoyi, atlas, adras, zarbop - bu matolar nafaqat ichki bozorda keng talabga ega bo'lgan, balki xalqaro savdoning muhim obyektiga aylangan. Saroy zodagonlari, hukmdorlar va yuqori tabaqalar uchun mo'ljallangan bunday matolar ko'pincha elchilar orqali sovg'a sifatida ham jo'natilgan.

Hunarmandchilik va shaharsozlik

Hunarmandchilik Temuriylar davridagi shahar iqtisodiyotining asosi bo'lib, uning turli tarmoqlari katta rivojlanishga erishdi. To'qimachilik, zargarlik, ganchkorlik, temir ustaxonalari, qog'oz va ko'n mahsulotlari ishlab chiqarish asosiy sohalar qatoriga kirgan.

Samarqand qog'oz ishlab chiqarish markazi sifatida alohida obro'ga ega bo'lgan. Obirahmat arig'i yoqasida joylashgan maxsus korxonalarda eski bo'z va paxtadan yuqori sifatli qog'oz tayyorlanib, unga sayqal berilgan. Bu qog'oz keyinchalik butun

musulmon dunyosida keng tarqalgan va Samarqand qog'ozi nomi bilan mashhur bo'lgan.

Rangrez, muhrkash va chitgarlar shahardagi to'qimachilik mahallalarida faoliyat ko'rsatgan. Buxoroda qimmabaho bo'yoq - «qirmizi» tayyorlash ham rivojlangan bo'lib, u maxsus daraxt qurtlaridan olingan. Ro'yan o'simligidan qizil va sariq ranglar, xinadan esa sanoat va tibbiyot maqsadlarida foydalanilgan.

Shaharsozlik ham bu davrning muhim yonalishlaridan biri bo'lib, qurilish va me'morchilik sohalari ravnaq topdi. Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, Toshkent atroflari bog'-rog'lar va chiroyli binolar bilan bezatilgan. Ispaniyalik elchi Klavixo Samarqandni ko'rib hayratlanib, shaharni o'rab olgan bog'-u rog'larning go'zalligini so'zlar bilan ifodalab bo'lmaydi, deb yozgan.

Xalqaro savdo va Buyuk Ipak yo'li

Amir Temur davlatining geografik joylashuvi uni xalqaro savdoning tabiiy markazi qildi. O'zbekiston, Tojikiston, Eron, Afg'oniston va Hindistonni birlashtiruvchi savdo yo'llari chorrahasi bo'lgan bu saltanat Sharq va G'arb o'rtasidagi tovar almashinuvida muvozanatlovchi rol o'ynadi.

Buyuk Ipak yo'li bo'ylab olib boriladigan xalqaro savdoda asosiy tovarlar sifatida oltin, kumush, shoyi, paxta, zargarlik buyumlari, ziravor, dori-darmon, ot va qimmatbaho toshlar ko'zga tashlangan. Temuriylar davlati Xitoy, Hindiston, Suriya, Misr, Anadolu va Yevropaning ko'pgina poytaxtlari bilan diplomat va savdo aloqalari saqladi.

Amir Temur karvon yo'llarining xavfsizligini ta'minlash uchun maxsus chora-tadbirlar ko'rdi: yo'l bo'yida karvonsaroylar va qo'riqchilar joylashtirildi. Bu esa savdogarlarning mol-mulkini ta'minlab, tijorat faolligining oshishiga olib keldi. Natijada davlat xazinasiga savdo solig'i va bojxona daromadlari sezilarli miqdorda tushib turdi.

2-jadval

Temuriylar davlatida asosiy savdo yo'nalishlari va tovarlar

Savdo yonalishi	Asosiy tovarlar	Hamkor mamlakatlar
Sharqqa	Oltin, kumush, shoyi mato	Xitoy, Hindiston
G'arbga	Ziravor, qimmatbaho tosh	Suriya, Misr, Anadolu, Yevropa
Shimolga	Paxta, atlas, jun mahsulotlari	Oltin O'rda, Rus knyazliklari
Janubga	Qurol-yarog', ot, metall	Arabiston, Fors ko'rfazi

Jadval tahlili. Jadvaldan korinib turganidek, Temuriylar saltanati barcha asosiy geografik yonalishlarda faol savdo-iqtisodiy aloqalarni yolga qoygan. Bu yondashuv davlatning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda hal qiluvchi rol oynaganini tasdiqlab, xalqaro savdoning saltanat byujetidagi ulushini katta qilgan.

Tarixiy baholar va zamonaviy tahlil

Mashhur sharqshunos olim V.V.Bartold Amir Temurni ikki qarama-qarshi xususiyat sohibi deb tavsiflab, uning bir paytda beshafqat harbiy qomondon va jozibali

quruvchi-yuksaltiruvchi ekanligini ta'kidlagan. Olimning kuzatuvlari shuni korsatdiki, Temur tasarrufida turgan hududlarda birorta ekin yetishtirish mumkin bolgan yer bexorga qolmagan, bu esa uning iqtisodiy tafakkurining kengligi va amaliy yondashuvining chuqurligidan dalolat beradi.

Temurning vafotidan so'ng bu siyosatni uning o'g'li Shohrux va nabirasi Ulug'bek munosib davom ettirdi. Ulug'bek hukmronligi davrida ilm-fan va madaniyat bilan bir qatorda qishloq xo'jaligi va hunarmandchilik ham taraqqiy etdi. Bu davrdagi iqtisodiy barqarorlik Samarqandning jahon fan va madaniyat markaziga aylanishi uchun zarur moddiy asosni ta'minladi.

Zamonaviy tarixchilar Temuriylar davridagi iqtisodiy tizimni o'rta asrlar Sharqi uchun noyob model sifatida baholaydilar. Markazlashgan boshqaruv, moliyaviy tartib, sug'orish infratuzilmasi va savdo yo'llarini muhofaza qilish - bu omillarning barchasini birlashtirib olib borgan saltanat O'rta Osiyoda iqtisodiy ravnaqning oltin davrini yuzaga keltirdi.

Xulosa

Amir Temur va temuriylar davrida shakllangan iqtisodiy tizim o'z davri uchun o'ta ilgor va ko'p qirrali xususiyatga ega edi. Dehqonchilikda sug'orish inshootlarini kengaytirish va yangi ekin navlarini joriy qilish, chorvachilik va ipakchilikni rivojlantirish, shahar hunarmandchiligini tartibga solish hamda xalqaro savdoni faollashtirish - bularning barchasi yagona iqtisodiy strategiyaing tarkibiy qismlariga aylandi.

Sug'orish tizimining kengayishi yangi yerlarni ozlashtirishga olib keldi, qishloq xojaligi mahsulotlarining turli-tumanligi esa ichki bozorni boy qildi va eksport imkoniyatlarini kengaytirdi. Hunarmandchilik va savdoning ravnaqi shahar iqtisodiyotini mustahkamladi, xalqaro savdo yo'llari esa saltanat xazinasini doimiy boyitib turdi.

Temuriylar davrining iqtisodiy merosi keyingi asrlar uchun ham namuna bolib qoldi. Bu tajriba shuni korsatadiki, harbiy kuch va iqtisodiy aql-idrok birlashtirilganda chinakam buyuk saltanat barpo etilishi mumkin. Bugungi kunda O'zbekiston ana shu ulug' ajdodlarning izidan borib, iqtisodiy taraqqiyot va modernizatsiya yolini davom ettirmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Eshov B.J., Odilov A.A. O'zbekiston tarixi. 2-kitob. Toshkent, 2020.
2. Ibragimov B.B. Amir Temurning iqtisodiy siyosati. Mezhdunarodniy nauchniy zhurnal «Novosti obrazovaniya: issledovaniye v XXI veke», 2023.
3. Qodirov D. Amir Temur va Mirzo Ulug'bek davrida ijtimoiy-iqtisodiy hayot. Toshkent, 2018.
4. Temur va Ulug'bek tarixi. Toshkent: Sharq, 1996.

5. Rui Gonsales de Klavixo. Samarqand safari kundaligi. Tarjima va izohlar bilan. Toshkent, 2004.
6. Muhammadjonov A. Amir Temur va temuriylar saltanati. Toshkent, 1994.
7. Bartold V.V. Sochineniya. Tom II. Moskva: Nauka, 1963.
8. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk ajdodlarimiz merosini ardoqlash — milliy gʻururdir. Toshkent: Oʻzbekiston, 2020.
9. Askarov A., Buryakov Yu. Oʻrta Osiyo tarixi. Toshkent: Fan, 2015.
10. Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi. 1-jild. Toshkent: OʻzME nashriyoti, 2000.